

ĮVADAS

Akademinėje, ir ne tik, kalboje dažnai vartojamos frazės, tokios kaip *svarbus dalykas tas, kad...*; *kitas dalykas*; *dar vienas dalykas* ir kt., turi specifinę reikšmę ir funkcijas, kurios nėra tinkamai atspindėtos nei mūsų žodynu, nei gramatikų. Gimtakalbiui aišku – frazės *vienas dalykas, kitas dalykas* atitinka įterpinius *viena vertus, kita vertus* ar *viena, kita*; o konstrukcija *svarbus dalykas tas, kad...* gali būti keičiama į *svarbu tai, kad...*; *svarbiausia (tai), kad...* visiškai neprarandant reikšmės, kai nevartojamas abstrakčios reikšmės daiktavardis (1). Kartais netolimame kontekste ir vartojama sinonimiškai – daiktavardinė frazė ir bevardės giminės būdvardžio ar skaitvardžio forma. „Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne“ galima rasti tokių pavyzdžių (2, 3).

- (1) *Mano požiūriu, svarbiausias dalykas tas (*svarbiausia tai), kad šitokia svarbi komisija Mandatų ir etikos komisija turėtų atstovus iš įvairių frakcijų, būtų atstovaujama įvairių frakcijų.*
- (2) *Gaila, kad kai kuriems svarbiausia – kuo smagiai pasilinksinti, kuo daugiau šiandien pasiimti iš gyvenimo. Malonumai ir linksmybės reikalingi, tačiau tai ne svarbiausias dalykas.*
- (3) *Čia jau yra du negatyvūs dalykai. Pirmiausia, tai žmonės nepasitiki tomis obligacijomis, yra neigiamas psichologinis nusiteikimas. Antras, blogesnis dalykas, kad mums teks jau skirti lėšų iš biudžeto kažkada ateityje.*

Jei daiktavardinę frazę lengvai gali pakeisti žodžio forma ar konstrukcija be daiktavardžio ir reikšmė išlieka nepakitusi – taigi, be daiktavardžio galima ir apsieiti – kyla klausimas, kokia daiktavardinės frazės paskirtis. Tiriant įvairius pavyzdžius aiškėja, kad tam tikros leksinės gramatinės konstrukcijos su abstrakčios reikšmės daiktavardžiais, tokiais kaip *dalykas, problema, faktas, esmė* ir kt., vartojamos tekstui konstruoti: apibendrinti, tarsi įrėminti tai, kas sakoma, arba kurti vadinamąjį sakinio modalinį rėmą, taip pat jungti atskiras teksto dalis, nurodyti į tam tikras atkarpas, jas pabrėžti ir pan.

Negana to, kai kuriems abstrakčios reikšmės daiktavardžiams šios funkcinės ypatybės yra itin būdingos ir jie ypač dažnai vartojami leksinėse gramatinėse konstrukcijose teksto konstravimo funkcijoms atlikti. Štai vien žodžio *dalykas* vienaskaitos vardininko daugiau negu pusę vartosenos sudaro eilutės, kai šiuo daiktavardžiu konstruojamas tekstas. Kai kuriais atvejais tai akivaizdu iš konstrukcijos (1, 3), kitais – ne taip, pavyzdžiui, kai *dalykas* yra vardinėje sudurtinio tarinio pozicijoje (4). Bet net ir čia, kai jo vienintelė funkcija atrodo nurodyti veiksnio požymį, kartu jis atlieka ir teksto rišlumo funkciją: informacija tekste po daiktavardžio tarsi papildoma jo (kartu su priklausomais dėmenimis) reikšmės, taip jungiamos dvi teksto dalys ir dėl to tekstas suvokiamas kaip vientisas.

- (4) *Apskritai kalbos nykimas yra sunkiai suvokiamas dalykas. Žmonės gali suprasti, kad jų kalba miršta, bet nesuprasti, kaip greitai; tačiau nuo to, kaip jie suvokia tą greitį, priklauso, ar jie laikysis konservatyvaus požiūrio, ar ims radikalių veiksmų <...>.*

Kadangi kalbama apie išskirtines daiktavardžių vartosenos ypatybes, o jos atskleidžia tam tikroje leksinėje aplinkoje (kolokacijose ir leksinėse gramatinėse konstrukcijose), būtina pažymėti, kad aptariamųjų daiktavardžių konkordanso programa „WordSmith Tools“ išgauti dažniausi žodžių pluoštai (angl. *lexical bundles*) ir yra teksto konstravimo prigimties (žodžių pluoštai pateikiami be skyrybos ženklų – taip, kaip buvo apskaičiuoti programa):

dalykas: galimas dalykas kad; dar vienas dalykas; tai vienas dalykas; kitas dalykas kad; dėl vieno dalyko; to paties dalyko; dar vieną dalyką;

problema: problema ta kad; problema yra ta kad; dar viena problema; su šia problema; šios problemos sprendimu;

faktas: tas faktas kad; ir tas faktas; pats faktas kad; tas faktas jog; to fakto kad; dėl šio fakto; tą faktą kad; tą faktą jog;

esmė: esmė ta kad; esmė yra ta; esmė yra ne; iš esmės yra; savo esme yra ir kt.

Tekstas konstruojamas su parodomaisiais ir atskiriamaisiais įvardžiais (*šis, tas, tas pats, vienas, kitas*), prijungiamaisiais jungtukais (*kad, jog*) prie daiktavardžių prijungiant aiškinamuosius sakinio dėmenis, taip pat būdingos prielinksninės *dėl* konstrukcijos ir kt. Apibrėžta leksinė gramatinė aplinka yra ir vienas iš junginių su abstrakčios reikšmės daiktavardžiais stabarėjimo veiksnių, į morfologines samplaikas linkę įeiti kaip tik abstrakčios reikšmės daiktavardžiai, pavyzdžiui, *iš esmės*. Šios pastabos ir teiginiai veda prie pagrindinės čia dėstomos minties – vartosenos kaip abstrakčiųjų daiktavardžių grupės skyrimo ir reikšmės tyrimų pagrindo.

Dar daugiau, tekstynų lingvistikoje reikšmė apibrėžiama kaip vartoseną, taigi vartosenos dažnumą galima laikyti žodžių reikšmės dalimi, o dažna vartoseną gali būti suvokiama kaip apibendrinta reikšmė. Žinoma, aptariant reikšmę neįmanoma remtis

vien dažnumo kriterijumi, šis glaudžiai susijęs su konteksto tyrimais (Mahlberg 2005: 31, 37). Laikantis šių nuostatų, daroma prielaida, kad kai kuriems abstrakčios reikšmės daiktavardžiams, pavyzdžiui, *dalykas, esmė, problema, faktas* ir kt., itin būdingos teksto konstravimo funkcijos, tą rodo dažniausi pateikti žodžių pluoštai.

Aptariamieji daiktavardžiai apibūdinami dviem kryptimis: iš semantikos pusės kaip neapibrėžtos reikšmės žodžiai, iš vartosenos kaip daiktavardžiai, dažnai vartojami tam tikrose gramatinėse konstrukcijose ir kolokacijose teksto konstravimo funkcijoms atlikti. Šis leksika ir gramatika grįstas daiktavardžių išskirtinumas leidžia juos apibrėžti kaip ypatingą funkcinę klasę. Dar daugiau, leksika ir gramatika yra glaudžiai susijusios, tad vieną nuo kitos iš pagrindų atskirti nėra netikslinga – tada tyrimų rezultatai būtų iškreipti (Sinclair 2004: 164–176).

Štai lietuvių kalbos gramatikoje abstrakčios reikšmės daiktavardžiai taip pat aptariamieji dviem aspektais. Kalbant apie kalbos dalių ypatybes, jų statusas apibrėžiamas per konkretumo ir abstraktumo skirtį, pažymint, kad riba čia neryški. Pateikiami abstrakčiųjų daiktavardžių pogrupiai: veiksmų ir ypatybių abstraktai, jausmų ir būsenų pavadinimai (LKG 1965: 161; DLKG 2005: 60–62). Vis dėlto dalis abstrakčiųjų daiktavardžių, nepriklausančių šioms kategorijoms ir apibendrintai vadinamų abstrakčiomis sąvokomis, neaptarta. Kita vertus, užuominų apie jas galima rasti sintaksės skyriuje.

Aprašant sintaksines sudėtinių sakinių ypatybes tarp kitų bendros reikšmės žodžių, – kai kurių įvardžių,rieveiksmių, bevardės giminės būdvardžių, – paminėti ir abstrakčios reikšmės daiktavardžiai. Visi jie eina atliepiamaisiais ar atraminiais žodžiais siejant du nelygiaverčius prijungiamojo jungtukinio ar bejungtukio sakinio dėmenis – tai savotiška dėmenų ryšio priemonė. Pažymėta, kad jie tam tikrame kontekste atrodo neišsamios reikšmės, kurią papildo, sukonkretina antrasis dėmuo, ir leksiškai riboti, paprastai reiškiantys kalbėjimą, mąstymą, psichikos procesus, pojūčius, jausmus, būsenas arba vertinimą (LKG 1976: 806–940, DLKG 2005: 658–733).

Tai leidžia kalbėti apie tam tikrą daiktavardžių grupę, kuri lietuvių kalbotyroje netirta iš esmės. O užsienio literatūroje darbų, skirtų daiktavardžių ypatybėms, kurios gali būti pakankamas pagrindas šiuos daiktavardžius atpažinti ir apibrėžti kaip išskirtinę klasę, nemažai. Pabrėžiamos ne jų prigimtinės semantinės savybės, o funkcinės ypatybės, vartosenos tendencijos, nes pastebėta, kad kai kuriais bendros ir neapibrėžtos reikšmės daiktavardžiais apibūdinamos, referuojamos tam tikros teksto atkarpos. Visos šios funkcijos yra apibendrinamojo pobūdžio, todėl ir jas atliekantys daiktavardžiai bus vadinami apibendrinamaisiais.

Svarbu pažymėti, kad ne visi apibendrinamieji daiktavardžiai abstraktieji. Kaip apibendrinamieji gali būti pavartoti ir konkrečius dalykus įvardijantys žodžiai, tam tikrų leksinių grupių hiperonimai. Skirtingi apibendrinamieji daiktavardžiai skiriasi abstraktumo lygmeniu: vieni autoriai linksta aprašyti vien tik abstrakčias, realybėje neegzistuojančias sąvokas įvardijančius žodžius, kiti į aprašomąją grupę įtraukia ir

konkretnės reikšmės daiktavardžius. Pastebėta, kad abstraktumo kategorija labai priklausoma nuo vartosenos, todėl ir aprašomieji daiktavardžiai skirtinguose sąrašuose varijuoja nuo pasirinktų tyrimui kolokacijų ir gramatinių konstrukcijų ar kitų vartosenos ypatybių, tokių kaip vieta sakinyje ar tekste. Straipsnyje detaliau aprašomos kelios metodikos, tačiau siekiama atpažinti ir aprašyti abstrakčiausio lygmens lietuvių kalbos daiktavardžius.

Kadangi buvo identifikuoti ir aprašyti anglų kalbos apibendrinamieji daiktavardžiai, o pagrindinės jų ypatybės atsispindi ir lietuvių kalbos gramatikoje, iškelta hipotezė, kad vartoseną grįstą daiktavardžių klasę galima išskirti ir lietuvių kalboje. Daroma prielaida – atrinkti juos būtų galima pasitelkus anglų kalbos daiktavardžių atpažinimo kriterijus ir metodiką. Taigi straipsnio tikslas – identifikuoti ir įteisinti šios daiktavardžių grupės išskirtinumą. Nustačius ir pagrindus šios grupės statusą lietuvių kalbos žodyne, tai būtų atspirtis tolesniems semantikos, leksikos ir gramatikos ryšio, teksto ir pragmatikos tyrimams.

1. APIBENDRINAMŲJŲ DAIKTAVARDŽIŲ VARDAI

Norint pristatyti apibendrinamuosius daiktavardžius, svarbu pažymėti, kad skirtingų tyrėjų žiūros taškas į juos nevienodas. Skirtingas imtis, aprašus, suteikiamus vardus ir daiktavardžių sąrašų turinį lemia keletas veiksnių: tyrimų metodai, analizuojamų leksinių gramatinių konstrukcijų pasirinkimas, teoriniuose aprašuose ir tyrimuose pabrėžiamos skirtingos funkcijos ir ypatybės. Nuo to priklauso, kokio abstraktumo daiktavardžiai pateks į tyrėjų sąrašus: vienuose jų išskirtinai abstraktieji daiktavardžiai, kituose gali būti ir ne tokių abstrakčių, bet vartojamų apibendrinta reikšme – tam įvardyti tinka *stilistinio abstraktumo* sąvoka. Kai kurie apibendrintai vartojami žodžiai, įvardijantys fizinius ir konkrečius įvykius, yra labiau ne abstraktūs iš prigimties (angl. *extensional abstractness*), o stilistiškai abstraktūs (angl. *stylistic abstractness*) (Schmid 2000: 70).

Vis dėlto visų aprašomų grupių daiktavardžiams keliami du bendri kriterijai: daiktavardis turi būti bendros reikšmės ir gebėti apibendrinti teksto dalį, taigi orientuojamasi į vartoseną ir atliekamas funkcijas. Tai leidžia juos visus vadinti vienu vardu – apibendrinamieji daiktavardžiai. Jie ir bus aptariami toliau, be to, aprašoma abstrakčios reikšmės daiktavardžių tyrimų situacija Lietuvoje.

Vienas pirmųjų apibendrinamuosius abstrakčios reikšmės daiktavardžius pastebėjo kalbos filosofas Zeno Vendleris XX a. 7-ajame dešimtmetyje. Dėl semantinių ir sintaksinių ypatybių vadino juos *talpyklos daiktavardžiais* (angl. *container nouns*). Talpyklos vaizdinys aiškinamas tuo, kad kopuliatyvinio veiksmožodžio (*būti*) deriniai su tokiais daiktavardžiais kaip *faktas* (angl. *fact*) ar *idėja* (angl. *idea*) sintaksiškai gali funkcionuoti kaip talpykla ar *priegloba* (angl. *host*) sakiniams su prijungiamuoju

jungtuku *kad* (angl. *that-clause*), pavyzdžiui: *Kad jis mirė, yra faktas* (angl. *That he died is a fact*) (Vendler 1968: 72–82; iš Schmid 2000: 5). Z. Vendleriui ši teorija tebuvo priemonė paaiškinti filosofinę faktų ir įvykių perskyrą, tačiau vėlesniuose lingvistų darbuose labai juntama jo įtaka (Menzel 1975; Asher 1993; iš Schmid 2000: 6).

Be *talpyklos daiktavardžių*, tirti ir aprašyti *bendrieji daiktavardžiai* (angl. *general nouns*; Halliday and Hasan 1976), *neapibrėžtieji daiktavardžiai* (angl. *unspecific nouns*; Winter 1992), *neišsamaus turinio daiktavardžiai* (angl. *low-content nouns*; Bolinger 1977), *bendrieji hipernimai* (angl. *general hypernyms*; R. Quirk et al. 1985), *anaforiniai daiktavardžiai* (angl. *anaphoric nouns / a-nouns*; Francis 1986), *kilnojamieji daiktavardžiai* (angl. *carrier nouns*; Ivanič 1991), *žymikliai* (angl. *labels*; Francis 1994), *daiktavardžiai, apimantys posakius, idėjas ar faktus* (angl. *nouns that occur with embedded locutions, ideas or facts*; Halliday 1994); *daiktavardžiai su papildinio sakiniu* (angl. *head nouns taking complementing clauses*; Biber et al. 1999); *kiautiniai daiktavardžiai* (angl. *shell nouns*; Schmid 2000), *signaliniai daiktavardžiai* (angl. *signalling nouns*; Flowerdew 2003) ir kt.

Aptariamuose sąrašuose kaip prototipiniai grupės nariai dažnai pateikiami daiktavardžiai: *faktas* (angl. *fact*), *idėja* (angl. *idea*), *dalykas* (angl. *thing*), *problema* (angl. *problem*), *tikslas* (angl. *purpose*). Iš išvardytų grupių pasirinktos kelios, kurios straipsnyje bus aprašytos išsamiau, nes tiesiogiai siejosi su atliktu tyrimu. Vis dėlto apibendrinant visas grupes reikėtų paminėti, kad jų skyrimo pagrindas ne tik išskirtinė semantikos ypatybė – reikšmės neapibrėžtumas, bet ir vartoseną bei pabrėžiamos skirtingos daiktavardžių funkcijos: pabrėžiamoji, teksto rišlumo (angl. *cohesion*; ypač daug dėmesio skirta anaforiniam rišlumui), teksto dalies nurodomoji, apibrėžiamoji.

Tiesa, dažnai teksto funkcijoms atlikti vartojami daiktavardžiai aprašomi platesnėse grupėse, apimančiose ir kitas kalbos dalis. Pagrindinis jų siejamasis bruožas – žodžių ir jų junginių funkcija konstruoti diskursą taip, kad jis būtų lengvai suvokiamas skaitytojui (klausotojui). Kad ši teksto konstravimo funkcija turi daug sudedamųjų dalių, galima matyti jau iš kai kurių grupių pavadinimų: *leksiniai signalai* (angl. *lexical signals*; Hoey 1993), *bendrieji žodžiai* (angl. *general words*; Carter 1998), *3 tipo žodynas* (angl. *type 3 vocabulary*; Winter 1997), *procedūrinis žodynas* (angl. *procedural vocabulary*; Harris 1997), *jungiamieji žodžiai* (angl. *linking words*; Chalker 1996) ir kt. Pabrėžiamos funkcijos: teksto jungimo (*jungiamieji žodžiai*), apibendrinimo (*bendrieji žodžiai*), žymėjimo (*leksiniai signalai*), taip pat ir pagalbinė funkcija, kai šie daiktavardžiai skiriami prie panašios į tarnybinių žodelių grupę (*3 tipo žodynas, procedūrinis žodynas*).

Taigi aiškėja, kad tam tikri bendros ir neapibrėžtos reikšmės daiktavardžiai yra viena iš teksto konstravimo priemonių ir paprastai atlieka šią funkciją įeidami į konkrečias leksines gramatines konstrukcijas. Nors ši kalbos ypatybė pastebėta jau seniai, tačiau būtent tekstynų lingvistikos metodai suteikė galimybes tokius daiktavardžius identifikuoti, išsamiai analizuoti jų vartoseną ir funkcijas, todėl jau įmanoma ne tik

nurodyti prototipinius klasifikacijos narius, bet ir pateikti sąrašus, sugeneruotus iš didelių tekstų masyvų.

Didžiausią abstrakčios reikšmės anglų kalbos daiktavardžių sąrašą iki šiol yra sudaręs vokiečių kognityvistas H. J. Schmidas, kuris remdamasis tekstynų lingvistikos metodais aptiko 670 vadinamųjų *kiautinių daiktavardžių*. Daiktavardžiai nėra vienodo abstraktumo, todėl visi negalėtų būti pateikiami kaip prototipiniai klasifikacijos nariai. Tačiau jie vartojami tam tikrose leksinėse gramatinėse konstrukcijose, taigi, kaip pabrėžiama, *kiautinių daiktavardžių* grupė skiriama atsižvelgiant į išskirtinai vartosenos ypatybes (2000: 4).

Nors čia išvardyta, atrodytų, nemažai daiktavardžių bei apskritai teksto jungiamųjų žodžių pavadinimų ir pateikta kriterijų, leidžiančių vieną ar kitą žodį priskirti grupei, tačiau kad abstrakčiųjų daiktavardžių tyrimai neišplėtoti lingvistų tiek, kiek privalėtų būti dėl išskirtinai svarbių jų ypatybių, pabrėžiama kiekvienoje apibendrinamųjų daiktavardžių studijoje. Abstrakčios reikšmės daiktavardžių svarbą galima vertinti per J. Sinclairio „tuščio žodyno“ (angl. *empty lexicon*) sąvoką: „[ž]odynas iš pradžių suvokiamas esąs tuščias dėl to, kad jame nėra nieko, išskyrus tai, kas surankiota iš kalbos vartosenos – šiandien iš tekstynų tyrimų“ (Sinclair 2004: 160). Negana to, kartais atrodantis tuščias, neįdomus pasakymas iš tikrųjų turi didelę reikšmę, nes jo paskirtis, pavyzdžiui, sieti tai, kas teigta anksčiau, ar bus pasakyta vėliau tekste (ten pat: 158). Toks tuščiojo žodyno ir jo svarbos apibrėžimas – svarus abstrakčiųjų daiktavardžių tyrimų reikalingumo pagrindimas.

Pereinant prie lietuvių kalbos abstrakčios reikšmės daiktavardžių, reikėtų pasakyti, kad čia tyrimų, kuriais apibrėžiami abstraktieji daiktavardžiai kaip grupė ar analizuotas jų koks pogrupis, nebuvo. Daugiausia tiriami paskiri žodžiai, orientuojamasi į kognityvinės lingvistikos sampratą ir jos metaforos teoriją. Štai keletas iš semantikos ir kognityvinės lingvistikos darbuose aprašytų lietuvių kalbos abstrakčios ar neapibrėžtos reikšmės daiktavardžių pavyzdžių: *atmintis* (Marcinkevičienė 1999), *mintis* (Utkla 1999), *apatija* (Marcinkevičienė 2000: 25–35), dvi antonimų poros *mirtis-gimimas* ir *mirtis-gyvenimas* (Macijauskaitė 2000), *liūdesys* (Papaurėlytė 2002), *džiaugsmas*, *liūdesys* (Bielinskienė 2002), *protas* (Toleikienė 2003), *pavydas* (Papaurėlytė 2005), *viltis* (Toleikienė 2008), *gilumas* (Raubickaitė 2009), *šviesa* (Šimanauskienė 2010), *tamsa* (Činčikienė 2010) ir kt.

Lietuvių kalbotyroje atkreiptas dėmesys ir į abstrakčių sąvokų aiškinimų žodynuose ypatybes, buvo tiriama, ko reikia, kad abstrakčius reiškinius įvardijantys žodžiai būtų suprantamai apibrėžti žodyniniuose aprašuose, tiesa, tirti tik liūdesio emocinę būseną įvardijantys žodžiai (Papaurėlytė-Klovienė 2006). Taigi mūsų gramatikose abstrakčios reikšmės daiktavardžiams, vartojamiems teksto funkcijoms atlikti, nėra labiau domėtasi – jie nėra aprašyti iš esmės.

Toliau šiame straipsnyje plačiau aptariamos tos užsienio lingvistų tyrinėtos grupės, kurios buvo reikšmingos identifikuojant lietuvių kalbos apibendrinamuosius

daiktavardžius tekstyne: *bendrieji* ir *kiautiniai* daiktavardžiai. Remiantis šiuose tyrimuose naudojamais metodais, atpažintos ir aprašytos panašios lietuvių kalbos daiktavardžių grupės.

2. BENDRIEJI IR KIAUTINIAI ANGLŲ KALBOS DAIKTAVARDŽIAI

Tarp išvardytų su apibendrinamąja ir kitomis teksto konstravimo funkcijomis susijusių grupių sąsajos labai glaudžios – patys autoriai pateikia nuorodas vieni į kitų darbus. Įprastai šis santykis apibrėžiamas taip: kitų autorių aprašytos grupės panašios, kai kur ribos susilieja su naujai aptariama, tačiau skiriasi grupei nustatomi kriterijai, pasirenkama metodika, akcentuojamos funkcijos, tipinės jų vartosenos struktūros, taigi ir išryškėja visai kiti aspektai.

Be to, kaip jau minėta anksčiau, išsiskiria ir kai kurių autorių požiūris į abstraktumą, todėl vienose grupėse apimami tiek abstrakčios, tiek konkretnės reikšmės daiktavardžiai, o kitose aptariami išskirtinai abstraktieji. Pagal šį abstraktumo kriterijų labai aiškiai išsiskiria dvi anglų kalbos apibendrinamųjų daiktavardžių grupės: *bendrieji* (angl. *general nouns*; Halliday and Hasan 1976; Mahlberg 2005) ir *kiautiniai* (angl. *shell nouns*; Schmid 2000) daiktavardžiai. Šias dvi grupes visų aptartųjų skalėje galima būtų įvardyti kaip labiausiai nutolusias. Ir vis dėlto abiem bendra tai, kad dėl tam tikrų semantinių bruožų ir vartosenos ypatybių, šie daiktavardžiai dažnai atlieka teksto konstravimo funkcijas.

2.1. BENDRIEJI ANGLŲ KALBOS DAIKTAVARDŽIAI

Bendrieji daiktavardžiai aprašyti rišlumo (angl. *cohesion*) kontekste kaip viena iš rišlumo rūšių, egzistuojanti leksikos ir gramatikos sandūroje (Halliday and Hasan 1976: 274–277). Aprašant visas rišlumo priemones, pradedama nuo gramatinių, o aprašius *bendruosius daiktavardžius* kaip tarpinę grandį tarp gramatikos ir leksikos nuosekliai pereinama prie leksinio rišlumo, suprantamo kaip reikiamo leksikono parinktis.

Bendrieji daiktavardžiai (toliau – BD) yra pagrindiniai ir turintys apibendrinamąjį pobūdį kokioje nors didesnėje semantinėje daiktavardžių grupėje. Pavyzdžiui, žmonių (angl. *human*) daiktavardžiai: *žmonės, asmuo, vyras, moteris, vaikas, berniukas, mergaitė*; negyvus dalykus įvardijantys skaičiuojamieji konkretieji daiktavardžiai (angl. *inanimate concrete count*) – *daiktas* (angl. *thing*), *objektas*; negyvus dalykus įvardijantys abstraktieji daiktavardžiai (angl. *inanimate abstract*) – *reikalas, dalykas* (angl. *business, affair, matter*); faktų daiktavardžiai (angl. *fact*) – *klausimas, idėja, įvykis*.

Pažymima, kad lingvistai nepelnytai šiuos daiktavardžius aplenkia, nes jie ypač reikšmingi bendraujant žodžiais – šnekamojoje kalboje tai svarbus šaltinis pokalbio

rišlumui kurti (ten pat: 274). Neteisinga būtų teigti, kad BD-iai vieni ir yra rišlumo priemonė, nes taip jie funkcionuoja dažniausiai kartu su žymimuoju artikkeliu *the*. Kadangi jis anaforinis, tai ir visa konstrukcija *the + BD* anglų kalboje veikia kaip anaforinės nuorodos elementas (angl. *anaphoric referenece item*). Žymimąjį artikkelį čia dažnai keičia parodomasis įvardis *that* ir tada aiškiai matyti, kad pats BD-is neturi anaforinės referencijos galios, ji kaip tik ir priklauso nuo žymimojo artikkelio ar parodomąjo įvardžio. Pastebėta, kad anaforos funkcija lieka net ir „*the + BD*“ ar „*that + BD*“ vartojant sakinio gale, t. y. anaforos nesustiprinančioje vietoje. Tai pagrindžia faktą, jog pats vienas BD-is anaforos funkcijos neatlieka, taigi akivaizdi šių daiktavardžių prigimtinė ypatybė būti tarp gramatikos ir leksikos.

Leksikos požiūriu BD-iai – didelių leksinių grupių hiperonimai, kurie vartojami anaforiškai, realizuoja tam tikrą sinonimijos rūšį rišlumui kurti, pavyzdžiui: *Gal man patartum, kur apsistoti Ženevoje? Toje vietoje nesu buvęs*. Gramatikos aspektu „BD + determinantas (žymimasis artikkelis)“ derinys labai panašus į referentinį (nurodomąjį) vienetą. Tai, kad BD-iai yra bendros reikšmės ir reikalauja nuorodų tekste, nepadaro jų nereikšmingų kalbai – priešingai, tai, kad jie reikalauja tam tikrų vienetų jų reikšmei papildyti, tik įrodo jų svarbą norint susieti tekstą (ten pat: 275–277).

Kalbant apie leksinio rišlumo priemonę pakartojimą (angl. *reiteration*), BD-iai aptariami tarp kitų bendros reikšmės žodžių. Kokia jų vieta čia, galima matyti šiame pavyzdyje (versta pažodžiui, todėl lietuviškai skamba nenatūraliai; žr. Halliday and Hasan 1967: 279):

I turned to the ascent of the peak. (Pradėjau lipimą į viršukalnę.)	{ <table border="0"> <tr> <td>The ascent</td> <td>(Lipimas)</td> </tr> <tr> <td>The climb</td> <td>(Kopimas)</td> </tr> <tr> <td>The task</td> <td>(Užduotis)</td> </tr> <tr> <td>The thing</td> <td>(Dalykas)</td> </tr> <tr> <td>It</td> <td>(Tai)</td> </tr> </table>	The ascent	(Lipimas)	The climb	(Kopimas)	The task	(Užduotis)	The thing	(Dalykas)	It	(Tai)	} is perfectly easy. (nepaprastai lengva (-as).)
		The ascent	(Lipimas)									
		The climb	(Kopimas)									
		The task	(Užduotis)									
		The thing	(Dalykas)									
It	(Tai)											

Iš pavyzdžio matyti, kad visi pakartojimo kaip leksinės rišlumo priemonės elementai rodo nepertraukiamą seką ir tam tikrą abstraktumo hierarchiją – laipsniškumą. Čia, kaip aiškinama, *lipimas* – pakartojimas, *kopimas* – dalinis sinonimas¹, *užduotis* – hiperonimas, *dalykas* – BD-is ir paskutinė abstraktumo pakopa – įvardis *tai*. Nors, rodos, visi antrojo sakinio pirmieji žodžiai yra abstrakčios reikšmės, vis dėlto BD-iu M. A. K. Halliday'us ir R. Hasan laiko tik priešpaskutinį jų – *dalykas* (angl. *the thing*).

¹ Tai sinonimų, dalinių sinonimų ar hiponimų pakopa (Halliday ir Hasan 1967: 279).

Anglų kalbos *bendruosius daiktavardžius* aprašė ir tekstynų lingvistikos meto-
dais juos tyrusi Michaela Mahlberg (2005). Ji akla neseka M. A. K. Halliday'aus
ir R. Hasan BD-ių apibrėžimu, daiktavardžiai jai ne tik rišlumo priemonė. Pasak
M. Mahlberg, BD-iams būdingos šios funkcinės ypatybės: jie veikia kaip teksto signa-
lai, (nu)rodantys informacijos atkarpas, kurias žymi ir vertina, be to, vartojami kaip
metalingvistiniai elementai. Prie BD-ių rišlumo funkcijų minima ir kalbos *miglotumo*
(angl. *vagueness*²) ypatybė: BD-ių klasė gali būti suprantama ir kaip *miglotos* (angl.
vague) kalbos pogrupis.

Tai, kad aprašant BD-ius pabrėžiama anaforinė funkcija, M. Mahlberg atrodo
neteisingas, nes koncentruojamasi į gramatinį aspektą, paliekant nuošaly leksinį (ten
pat: 3–8). Taip pat ji prieštarauja studijoms, paremtoms tik tam tikrų BD-ių modelių
paieška, teigdama, jog tai per griežtas apribojimas, ypač jei norima tekstynų inspi-
ruoto, o ne vien tik tekstynais paremto³ tyrimo. Tačiau kartu teigia, jog „reikšmė
randama tekstuose, o (vartosenos) modeliai tekstuose padaro reikšmę matomą“⁴ (ten
pat: 36). Pagrindinis jos studijos principas: „kalba yra socialinis reiškinys ir reikšmė
yra apibūdinama kaip vartosenos. Reikšmė išryškėja per pasikartojančius žodžių varto-
senos modelius tekстыne“⁵ (ten pat: 31).

Taigi M. Mahlberg BD-ių apibrėžimą sudaro trys prielaidos: 1) BD-iai yra dažni
daiktavardžiai, 2) BD-iai apibūdinami jų atliekamų tekstinių funkcijų ir 3) BD-iai
yra daiktavardžiai, taigi atsiribojama nuo svarstymų apie daiktavardžio kalbos klasės
statusą. Jei reikšmė suvokiama kaip vartosenos, tai dažnumas yra žodžio reikšmės dalis,
todėl dažna vartosenos gali būti suprantama kaip bendroji (angl. *general*) reikšmė.
Pagal antrą prielaidą – leksiniai gramatiniai modeliai (angl. *patterns*) gali formuoti
pagrindą daiktavardžiams apibūdinti. Taigi leksiniai vienetai tiriama kartu su teksto
ypatybėmis.

Šiame straipsnyje pritariama daugeliui M. Mahlberg minčių, bet nepriimtini jos
darbe taikyti daiktavardžių atrankos kriterijai. Nors ji teigianti pasirinkusi tekstynų
inspiruotą metodiką, vis dėlto atranka pagal dažnumą vyksta su išlygomis: tyrinėjama
dvidešimt formų, iš kurių tik devynios pasirinktos be papildomų sąlygų. Be to, šiame
straipsnyje siekiama pristatyti tyrimą, kuriame figūruotų abstraktūs daiktavardžiai,

² Apibendrinamųjų daiktavardžių ir kalbos *miglotumo* santykį išsamiai aprašė Candice Caldwell (2009).
Pedagoginėje literatūroje dažniausiai *miglotumas* (angl. *vagueness*) vertinamas kaip neigiamas studentų rašinių
bruožas, kai vartojant daug neapibrėžtos reikšmės daiktavardžių nepasakoma nieko reikšmingo, tokie rašiniai
menkaverčiai. Iš H. J. Schmido (2000) perėmusi terminą ir iš dalies apibrėžimą, *kiaušinius daiktavardžius* tyrusi
Caldwell pademonstravo, kad mokėjimas juos tinkamai vartoti tekste, kaip tik gali pakelti teksto mokslinę
vertę.

³ Tekstynų inspiruoti (angl. *corpus-driven*) tyrimai – tokie, kai be išankstinių nuostatų hipotezės keliamos iš
tekstyno medžiagos, ir tekstynais paremti (angl. *corpus-based*) tyrimai – tokie, kai su išankstinėmis teorinėmis
nuostatomis naudojama tekstynu kaip priemone pavyzdžiams rinkti.

⁴ „Meaning is found in texts, and patterns in texts make meaning observable.“

⁵ „[L]anguage is a social phenomenon, and meaning is defined as use. Meaning becomes observable through the
repeated patterns of words, which are visible in corpora.“

todėl čia apskritai ne visiškai tinkama BD-ių koncepcija: M. A. K. Halliday'aus ir R. Hassan (1976) bei M. Mahlberg (2005) aprašyta grupė apima tiek abstrakčios, tiek konkrečios reikšmės daiktavardžius. Žinoma, konkrečiaisiais laikytini yra taip pat bendros, plačios reikšmės žodžiai – tam tikrų leksinių laukų hiperonimai, pavyzdžiui, *žmonės* (angl. *people*), *moteris* (angl. *woman*), *vyras / žmogus* (angl. *man*). Vis dėlto, nors riba tarp konkretumo ir abstraktumo nėra ryški, šio straipsnio autorės pasiryžta ieškoti kuo abstraktesnių apibendrinamųjų daiktavardžių, todėl aiškintasi ir kitos panašių daiktavardžių grupių teorijos.

Labai panašiai kaip M. A. K. Halliday'us ir R. Hasan apibūdino BD-ius, daugiausia koncentruojantis į jų rišlumo funkciją, *anaforinius daiktavardžius* aprašė ir Gill Francis (1986). Ji orientavosi į jų funkciją konstruoti rašytinį tekstą. Čia atkreiptas dėmesys ne tik į daiktavardžių anaforos funkciją, bet ir į semantines ypatybes, metadiskursyvumą ir gebėjimą parodyti kalbėtojo pasirinkimą įvardyti, žymėti (angl. *label*) ar interpretuoti diskurso atkarpą (ten pat 3–9). Vėliau G. Francis koncentravosi būtent į pastarąją funkciją ir vadino daiktavardžius *žymikliais* (*labels*; 1994). Signalizavimo tekste funkcija C. Caldwell taikliai apibendrinta taip: „*signalas* ar *žymiklis* yra tarsi pirmasis poros narys, pranešantis, kad tekste reikėtų tikėtis ir su juo susijusio antrojo dėmens; taigi sukuriama sąsaja tarp to, kas numatoma, ir to, kas numatyta.“⁶ (1991: 14).

Vadinasi, apibendrinamasis daiktavardis suteikia galimybę apibūdinti tam tikrą teksto dalį. Tai, koks apibendrinamasis daiktavardis pasirenkamas, gali turėti didelę įtaką teksto supratimui ir interpretacijai. Tai plačiau yra aptaręs vokiečių kognityvistas Hansas Jörgas Schmidas (2000, 2001) kalbėdamas apie išskirtines *kiautinių daiktavardžių* ypatybes. Apie šį ir kitus *kiautinių daiktavardžių* aspektus rašoma kitame poskyryje.

2.2. KIAUTINIAI ANGLŲ KALBOS DAIKTAVARDŽIAI

Kiautiniai daiktavardžiai (angl. *shell nouns*; toliau – KD) – dar vienas apibendrinamąją funkciją tekste atliekančių abstrakčios reikšmės daiktavardžių vardas. H. J. Schmidas teigia, kad KD-ių reiškinys suteikia galimybę manipuluoti kalba: koku daiktavardžiu įvardijamas sakomas dalykas, taip jis ir bus suvoktas. Pavyzdžiui, sakinys *faktas tas, kad daug žmonių prarado darbą...* suponuoja įvykį, o tas pats sakinys apibendrintas kitu daiktavardžiu – *mintis ta, kad daug žmonių prarado darbą...* mentalinę būseną⁷ (pgl. Schmid 2001: 1531). Turint šiuos du KD-ių pavyzdžius, toliau galima pereiti prie išsamesnio aiškinimo.

⁶ „The „signal“ or „label“ is viewed as a „first-pair part“ which sets up the expectation that a coherent „second-pair part“ will also occur in the text; a systematic „predictive-predicted“ relation is thus established“ (Caldwell 2009: 14).

⁷ Tuo žaidžiama ir politiniame diskurse: visuomenės nuomonę paveiks, jei opozicijos idėjos ir veikla bus įvardijama tokiais KD-iais kaip *problema*, *klausimas*, *abejonė*, o sava kaip *faktas*, *tikslas*, *pagrindas* ir kt.

Pavadinimas *kiautiniai daiktavardžiai* rodo, kad jie suvokiami kaip tam tikri *kiautai*⁸ su turiniu (angl. *shell content*). *Kiauto* koncepte užkoduota daug šiems daiktavardžiams apibūdinti reikalingų funkcijų: jis ir *talpina* (angl. *container nouns* – Vendler 1968, taip pat apie angl. *encapsulating* – žr. Sinclair 2004: 82–101) *kiauto turinį*, ir *žymi* (angl. *labelling* – Francis 1994, angl. *signalling* – Flowerdew 2003), kas viduje. Šios funkcijos labai svarbios lingvistiškai: kaip kad realiai kiaušinių imanoma paimti tik dėl to, kad jis lukšte, taip ir kalbamą turinį *kiaute* galima lengvai *nešiotis* (angl. *carrying* – Ivanič 1991) po visą tekstą, be to, KD-iai veikia ir kaip *kiauto turinio* rodiklis – pavyzdžiui, iš sraigės ar moliusko kiaučio aišku, kad viduje – sraigė ar moliuskas (Schmid 2000: 13).

Tiesa, H. J. Schmidas pristato KD-ius kaip priemonę laikinam, tam tikrai kalbinei situacijai pritaikytam konceptui kurti. Šis koncepto nestabilumas akivaizdus prieš tai pateiktame pavyzdyje, kai tas pats sakinytis apibendrintas daiktavardžiu *faktas* suponuoja realų įvykį, o *mintis* realiai neegzistuojančią mentalinę būseną. Toks laikino koncepto kūrimas gali būti naudojamas, pavyzdžiui, manipuliuoti viešąja nuomone: kalbėjimo turinys įvardijamas (ar kartu ir apibendrinamas) priklausomai nuo norimo padaryti poveikio klausytojui.

Taigi H. J. Schmidas KD-ius apibrėžia trimis funkciniais aspektais: semantiniu, kognityviniu ir teksto. Semantiniu, nes šiais daiktavardžiais apibūdinamas sakinio ar ilgesnės atkarpos turinys. Kognityviniu, nes kuriamas laikinas konceptas⁹, t. y. daiktavardžiu įvardijama sąvoka kiekvieną kartą pavartojus kuriama ir apibrėžiama iš naujo. Be to, teksto konstravimo požiūriu KD-ių formuojama sąsaja su referuojama atkarpa, taip dvi teksto dalys suvokiamos kaip vientisas tekstas (Schmid 2000: 14). Kad būtų aišku, kaip šiais daiktavardžiais galima apibūdinti teksto atkarpas, formuoti konceptus ir kurti jungtis tekste, naudinga juos palyginti su kitais daiktavardžiais ir jungiamaisiais žodžiais. Čia H. J. Schmidas pasinaudoja R. Ivanič (1991) palyginimu ir suskirsto vardažodinius jungiamuosius vienetus į tris grupes (2000: 15):

(a) Išsamaus turinio daiktavardžiai (angl. *full-content nouns*): *mokytojas, katė, kelionė*;

(b) Kiautiniai daiktavardžiai: *faktas, problema, idėja, tikslas*;

(c) Įvardžiai su anaforos funkcija (angl. *pronouns with anaphoric function*): *ji, tai, šis, tas*.

Kaip matyti, KD-iai atsiduria tarpinėje pozicijoje tarp dviejų kraštutinių kategorijų. Išsamaus turinio daiktavardžiais detalai apibūdinami ir kuriami konceptai dėl to, kad jų denotatai daugiau ar mažiau stabilūs ir semantiškai turtingi. Įvardžiai su anaforos funkcija, priešingai, turi labai ribotą apibūdinimo potencialą, todėl referentai jais įvardijami tik keliais semantiniiais aspektais. *Kiautiniiais*, kaip ir išsamaus turinio

⁸ *Kiautas* (DLKŽe 2006): 1) moliusko ar kito gyvūno kiaučutas; 2) kevalas, lukštas; 3) luobelė.

⁹ Filosofijos atžvilgiu jis šią laikino koncepto kūrimo reiškinį vadina hipostazavimu – hipostazių kūrimu, kai abstrakcijos (savybės, santykiai) paverčiamos savarankiškėmis realybėmis (Schmid 1997).

daiktavardžiais, galima apibūdinti tam tikrus patirties segmentus. Ši geba taip pat kilusi iš daiktavardžio (pvz., *faktas* ar *idėja*) tam tikro stabilaus ryšio su pavadinamu denotatu, tačiau, kitaip negu išsamaus turinio daiktavardžiais, KD-ių denotatas apibūdinamas tik bendrais bruožais, o detalės atsiskleidžia kontekste – tai vadinamasis *kiauto turinys*. Pavyzdžiui, daiktavardžiu *tikslas* neparodoma, ko kas siekia, taigi šiuo atžvilgiu KD-iai panašūs į anaforinius įvardžius, kurių reikšmė tiesiogiai priklauso nuo konteksto (ten pat: 15–16).

Svarbu tai, kad ne visi net abstrakčiaisiais laikytini daiktavardžiai pasižymi šiomis savybėmis. Pavyzdžiui, ne tik prie išsamaus turinio daiktavardžių minėtasis veiksmo abstraktas *kelionė*, bet ir tokie žodžiai, kaip *meilė*, *infiacija* ar *demokratija* – nors ir, atrodytų, neaiškios, neapibrėžtos reikšmės, vis dėlto jie aiškiau suvokiami, nes turi daugiau sąsajų su žmogaus patirtimi negu *tikslas*, *faktas* ar *dalykas*. Tarkime, *kelionė* apima įvairių transporto priemonių, aprangos, vietų, situacijų vaizdinius, *infiacija* ir *demokratija* – su konkrečiomis šalimis, įvykiais, asmenimis, ypač su konkrečiais žmonėmis ir asmenine patirtimi siejamas daiktavardis *meilė*.

Iš šių apibūdinimų ryškėja skirtis tarp išsamaus turinio ir kiautinių daiktavardžių: pirmuosius būtų galima pavadinti prasminiais, o KD-ius – pusiau prasminiais¹⁰. Pastarieji vartojami su anaforos funkciją turinčiais tarnybiniais įvardžiais ir jiems reikalingas reikšmės papildymas tekste. Skirtumą tarp vadinamųjų prasminių ir pusiau prasminių daiktavardžių galima pagrįsti ir vartosenos ypatybėmis: kalbant apie jungiamąją funkciją, pastebėta, kad abstrakčiaisiais daiktavardžiais, tokiais kaip *meilė*, *kelionė*, *infiacija* ar *demokratija*, sąsajos tekste kuriamos retai (be abejo, išskyrus M. A. K. Halliday'aus ir R. Hasan minėtus leksinio rišlumo būdus: pakartojimą ar kolokaciją (1967: 274–293)). Prasminiais abstrakčiaisiais daiktavardžiais dažniau nurodoma į už teksto esančią tikrovę, o pusiau prasminiais KD-iais kuriami ryšiai tekste (ten pat: 16–19).

Šie pagrindiniai skirtumai tarp apskritai visų abstrakčiųjų daiktavardžių ir KD-ių atsiskleidžia tiriant jų vartoseną. H. J. Schmidas pastebėjo, kad KD-iai dažnai pasitaiko keturiuose leksiniuose gramatiniuose modeliuose, du iš jų tokie, kuriuose rastas pavartotas daiktavardis užtikrintai bus *kiautinis*, ir joks kitas, nors ir laikomas abstrakčiuoju, nebus čia vartojamas (2000: 3; panašios įžvalgos ir Vendler 1968: 11):

- (a) Determiner + (Premodifier) + Noun + postnominal *that*-clause, *wh*-clause or *to*-infinitive;

Determinantas + (prepozicinis modifikatorius) + daiktavardis + postpozicinis dėmuo¹¹
su *that*, *wh*- ar bendratimi

¹⁰ Lietuviški terminai daiktavardžiams „prasminiai“ ir „pusiau prasminiai“ pasiūlyti R. Marcinkevičienės (asmeninė komunikacija).

¹¹ Lyginant vientisinio sakinio savybes su prijungiamojo, verčiau siūloma pastarąjį vadinti ne sakiniu, o prijungiamuoju predikatinio dėmeniu, nes jis neturi visų sakiniui būdingų savybių (Labutis 2002: 145–146).

- (b) Determiner + (Premodifier) + Noun + *be* + complementing *that*-clause, *wh*-clause or *to*-infinitive

Determinantas + (prepozicinis modifikatorius) + daiktavardis + *būti* + komplementinis dėmuo su *that*, *wh*- ar bendratimi

Čia, kur į kiekvieno leksinio gramatinio modelio ertmę daiktavardžiui puikiai tinka KD-iai *fact* ir *problem*, visai netinka vartoti *democracy* ar *inflation*:

(a) *The (deplorable) fact that I have no money.*

(b) *The (big) problem was that I had no money.*

plg. (a) **The democracy that I have no money.*

(b) **The inflation was that I had no money.*¹²

Į šias leksines gramatines konstrukcijas patenka vien tik įvykius ir abstrakčius dalykus pavadinantys ir nepatenka konkrečius dalykus įvardijantys daiktavardžiai¹³, be to, akivaizdu ir tai, kad šiose konstrukcijose gali būti vartojami ne visi abstrakčios reikšmės daiktavardžiai, taigi H. J. Schmido KD-ių sąrašas apibrėžtas ne tik semantiniu, kognityviniu ir funkcinu požiūriu, bet ir griežtų formaliųjų reikalavimų.

Kitose dviejose konstrukcijose, kuriose dažnai vartojami KD-iai, gali pasitaikyti ne tik abstrakčių, bet ir konkrečių daiktavardžių. Abu šie modeliai yra anaforinio tipo, kai *kiauto turinys* pasakomas pirma, o po jo kaip jungiamasis elementas eina KD-is ir prisijungia sakinį, teikiantį naujos informacijos:

(c) Referuojamasis vienetas (*this, that (šis, tas)*) + (pažyminys) + daiktavardis;

(d) Referuojamasis vienetas kaip subjektas (*that (tai)*) + *be (būti)* + daiktavardis (ar daiktavardinė frazė).

Kadangi tekstynų lingvistikos metodais KD-ių atranka iš šių modelių būtų buvusi ne tokia tiksli, reikalautų daugiau subjektyvaus įsikišimo renkant duomenis, tai H. J. Schmido tirtų 670 KD-ių sąrašas buvo sudarytas išskirtinai iš (a) ir (b) – „N (*be*) clause“ tipo modelių. Tai kol kas didžiausias apibendrinamųjų abstrakčios reikšmės daiktavardžių sąrašas, išgautas iš tekstyno.

¹² Lietuviškai atitiktų: (a) (*Apgailėtinas*) *faktas*, kad neturiu pinigų; (b) (*Didelė*) *problema* buvo, kad neturėjau pinigų ir (a) **Demokratija*, kad neturiu pinigų; (b) **Infliacija* buvo, kad neturėjau pinigų.

¹³ Šios trys daiktavardžių rūšys surašytos remiantis J. Lyonsu (1977), jo semantiniu trijų pakopų skirstymu (kuris apima ne tik daiktavardžius): pirmoji pakopa (angl. *1st order entities*) – konkretūs esiniai, suvokiami per žmogaus jusles ir esantys bet kuriame taške trimatėje erdvėje, pvz., *objektas, substancija, instrumentas*; antroji pakopa (angl. *2nd order entities*) – statinės ar dinaminės situacijos, galinčios būti suvoktos, kaip vykstančios laike, pvz., *būti, atsitikti, vartoti*; trečiajai (angl. *3rd order entities*) priklauso bet koks neįmanomas stebėti teiginys, egzistuojantis nepriklausomai nuo laiko ar erdvės, pvz., *idėja, mintis, informacija*. Pagal šią klasifikaciją į tipines KD-ių leksines gramatines konstrukcijas patenka tik abstrakčius dalykus reiškiantys žodžiai: antrosios ir trečiosios pakopos esiniai (abstraktūs reiškiniai ir veiksmi), o pirmoji pakopa (konkretūs objektai) visiškai atmetama. (Terminas *entity* pagal J. Lyonso skirstymą verčiamas į *esinys* ir vartojamas taip pat A. Usonienė 2001).

Akivaizdu, kad šie daiktavardžiai pasižymi bendromis semantinėmis ir funkcinėmis ypatybėmis, kurių neturintys žodžiai tam tikrose konstrukcijose negali būti vartojami. Tai vienas iš glaudaus abipusio ryšio tarp leksikos ir gramatikos, postuluoto J. Sinclairio (2004: 164–176), pavyzdžių. Šią mintį papildė modelių gramatikos (angl. *pattern grammar*) atstovų teiginiai: „[gramatiniai] modeliai glaudžiai susiję su reikšme pirmiausia dėl to, kad daugeliu atvejų žodžių reikšmės skiriamos pagal jų tipinę vartoseną atskiruose modeliuose; ir antra – viename modelyje vartojamiems žodžiams būdingi bendri reikšmės aspektai“ (Francis, Hunston 1996: 3)¹⁴. Kitaip tariant, žodžių reikšmės atsiskiria pagal joms būdingus gramatinius modelius, o vienas modelis suponuoja tam tikrą reikšmės bendrumą visiems jame vartojamiems žodžiams. Taigi šios nuostatos – dar vienas pagrįstas argumentas, leidžiantis apibrėžti KD-ius kaip atskirą daiktavardžių klasę.

Terminą *kiautinis daiktavardis* vartojo ir KD-ių vartoseną analizavo Candice Caldwell (2009). Ji susitelkė į šiuos daiktavardžius vartojant atsirandantį teksto *leksinį miglotumą* (angl. *lexical vagueness*). Autorė tyrė priežastis, kodėl studentams vartojant daug KD-ių, jų rašinių kalba neaiški, *miglota* (*vague*), o profesionaliuose akademinuose tekstuose, priešingai, dėl tų pačių KD-ių išryškėja gera teksto struktūra, taigi tekstas tampa rišlus, gerai skaitomas, logiškai pagrįstas ir aiškus. Taigi pedagoginiu požiūriu tiriant KD-ius išryškėja ir jų netinkamos vartosenos aspektai.

Tam tikros leksinės ir gramatinės struktūros – kolokacijos ir koligacijos¹⁵ su apibendrinamaisiais daiktavardžiais analizuotos ir Nozomio Yamasakio (2008), čia dėmesys kreipiamas į vartosenos ir funkcijos sąsajas. Autorius tiria kelis skirtingus leksinius gramatinius modelius ir juose vartojamų daiktavardžių tekste atliekamas funkcijas. Tiesa, N. Yamasakis tiria anaforinę vartoseną, todėl daiktavardžius apibūdina kaip neapibrėžtuosius anaforinius (angl. *unspecific anaphoric nouns*) ir vadina juos *žymikliais* (angl. *labels*). Taip tik dar kartą įrodoma, kad visos čia aptartos apibendrinamųjų daiktavardžių grupės yra glaudžiai susijusios ir kad pavadinimai joms įvardyti demonstruoja tik skirtingus autorių požiūrius ir tyrimo metodus.

Aptarus įvairius požiūrius ir tyrimus, tikslinga būtų apibendrinti pagrindinius daiktavardžių požymius, suteikiančius pagrindą skirti ypatingą jų klasę. Aprašant bet kurią iš apibendrinamųjų abstrakčios reikšmės daiktavardžių grupių, paprastai pabrėžiamos konkrečios teksto funkcijos, pagal kurias grupei suteikiamas tai atspindintis vardas. Kartu visiems daiktavardžiams būdingos ir prigimtinės semantinės savybės. Svarbiausia tai,

¹⁴ „[P]atterns are closely associated with meaning, firstly because in many cases different senses of words are distinguished by their typical occurrence in different patterns; and secondly because words which share a given pattern tend also to share an aspect of meaning.“ (Francis, Hunston 1996: 3).

¹⁵ Kolokacija suprantama kaip dviejų (ar daugiau) žodžių dažna vartoseną greta (plg. Sinclair 1991). Koligacija – dažna leksikos (pvz., žodžių klasės) ir gramatikos sutapusi vartoseną, čia kolokacijos terminą atitinka leksinio gramatinio modelio sąvoka. Plg. Sinclair: „Colligation is the co-occurrence of grammatical phenomena, and on the syntagmatic axis our descriptive techniques at present confine us to the co-occurrence of a member of a grammatical class – say a word class – with a word or phrase“ (2004d: 142).

kad visi jie abstrakčios ar iš dalies abstrakčios, bendros reikšmės ir kai kuriais atvejais gali būti suvokiami kaip didesnių leksinių grupių hiperonimai. Dėl reikšmės abstraktumo gali būti vartojami atlikti įvairioms funkcijoms ne tik sakinio, bet ir teksto ar diskurso pakopoje. Pavyzdžiui, pokalbio metu žodžių junginiu *tie dalykai* gali būti įvardijami ne tik verbalizuoti, bet ir neištarti įvykę, įvyksiantys ar numanomi reiškiniai ir veiksmi, jei visiems pokalbio dalyviams bendra ta pati patirtis.

Būdamas abstrakčios, plačios reikšmės daiktavardis teikia galimybę juo apibendrinti, įvardyti ir apibūdinti teksto atkarpas, kurios gali būti tiek prieš, tiek ir po jo (anaforinė vartoseną). Taip atsiranda ir galimybė daiktavardžiu reikšti vertinimą, formuoti klausytojo nuomonę apie sakomą dalyką. Apibendrinamieji daiktavardžiai dažnai vartojami kaip rišlumo elementas susieti sakiniams ar teksto atkarpoms, be to, jais kreipiamas dėmesys į tai, kas bus sakoma ar jau pasakyta (ypač tam dažnai lietuvių kalboje vartojami daiktavardžiai: *esmė, problema, faktas, dalykas* ir kt.). Kitaip tariant, jie signalizuoja, kad tekste yra svarbi atkarpa, kuri apimama pasirinktu daiktavardžiu. Ši savybė leidžia teksto informaciją tuo daiktavardžiu perkelti iš vienos vietos į kitą ir taip seną informaciją papildyti nauja, pavyzdžiui: *Čia problema ta, kad žemė ūkininko, o griovys valstybės. S. Danguėckas. Galbūt šią problemą būtų galima spręsti perduodant griovius ūkininkams pagal panaudos sutartį <...>*. Kadangi šie daiktavardžiai atlieka teksto konstravimo funkcijas, dažnai juos galima vadinti ir metalingvistiniais (pavyzdžiui, *klausimas, atsakymas, teiginys, hipotezė* ir kt.).

3. LIETUVIŲ KALBOS APIBENDRINAMIEJI DAIKTAVARDŽIAI

Kaip minėta įvade, lietuvių kalbos apibendrinamieji daiktavardžiai yra analizuoti mažomis grupelėmis ar po vieną, daugiausia centruojantis į jų semantines ypatybes, kognityviniu požiūriu tiriant susiformavusius konceptus, kurie išryškėja iš žodžių vartosenos. Atskirai apibrėžti apibendrinamųjų daiktavardžių grupės nebandyta, o kalbotyros darbuose pateikti abstrakčiųjų daiktavardžių aprašai nepakankami apibūdinti tekstyne esančius natūraliosios kalbos pavyzdžius. Remiantis užsienyje atliktų tyrimų duomenimis, bandoma sudaryti lietuvių kalbos apibendrinamųjų daiktavardžių sąrašą. Toliau aprašomi *bendrujų* ir *kiautinių* daiktavardžių metodikos pagrindu atlikti lietuvių kalbos daiktavardžių tyrimai.

3.1. BENDRIEJI LIETUVIŲ KALBOS DAIKTAVARDŽIAI

Turint galvoje, kad apibendrinamieji daiktavardžiai kalboje yra dažnai vartojami ir kad tuo remiantis buvo atlikta tekstynų lingvistikos metodais paremta *bendrujų daiktavardžių* studija (Mahlberg 2005), pirmiausia iširtas daiktavardžių dažnumas. „Dažniniame lietuvių kalbos žodyne“, parengtame pagal vieno milijono žodžių

morfoložiškai anotuotą tekstyną (Utkā 2009), ĉia pateikti 10 daŹniausių daiktavardŹių (skliaustuose pateikiami jo pavartojimo kartai, skaičiuojant visas gramatinės formos): *darbas* (4 243), *Źmogus* (3 647), *Lietuva* (3 394), *metai* (2 469), *laikas* (2 056), *sistema* (1 683), *gamyba* (1 676), *įmonė* (1 660), *vieta* (1 375), *Źemė* (1 353).

Kadangi norėta matyti panašumus ir skirtumus su M. Mahlberg *bendrujų daiktavardŹių* sąrašu, kuris sudarytas ne iš lemuų, o formų, toliau lentelėje gretimais pateikta 20 daŹniausių lietuviškų daiktavardŹių formų ir M. Mahlberg tyrinėtas formų sąrašas, sudarytas remiantis „Anglų kalbos banko“ („The Bank of English“) ir „Britų nacionalinio tekstyno“ (BNC: „The British National Corpus“) daŹniniais sąrašais (2005: 51–52). Pabraukti ŹodŹiai pasitaiko abiejuose sąrašuose (lietuviškų ir angliškų daiktavardŹių formų), be abejo, toks jų atitikimas tik sąlyginis, nes gretinami skirtingų kalbų daŹniausieji ŹodŹiai. Taip pat Źis gretinimas sąlyginis ir dėl sąrašų prigimties¹⁶, vis dėlto galima įŹvelgti ŹodŹių daŹnumo tendencijas.

1 lentelė. DaŹniausios lietuvių (Utkā 2009) ir anglų (Mahlberg 2005) daiktavardŹių formos

„DaŹninis lietuvių kalbos Źodynas“ (2009)		M. Mahlberg tyrinėtas sąrašas, remiantis „Anglų kalbos banku“ („The Bank of English“) ir BNC (2005)	
Lietuvių kalbos daiktavardŹių formos		Anglų kalbos daiktavardŹių formos	
<i>darbo (darbas)</i>	<i>kartą (kartas)</i>	<i>time (laikas, metas, kartas)</i>	<i>end (pabaiga, galas)</i>
<i>metų (metai)</i>	<i>darbų (darbas)</i>	<i>year (1 metai)</i>	<i>woman (moteris)</i>
<i>gamybos (gamyba)</i>	<i>kultūros (kultūra)</i>	<i>people (Źmonės)</i>	<i>place (vieta)</i>
<i>metu (metas)</i>	<i>dalis (dalis)</i>	<i>years (metai)</i>	<i>things (daiktai / dalykai)</i>
<i>įmonės (įmonė)</i>	<i>grupės (grupė)</i>	<i>world (pasaulis)</i>	<i>men (vyrai)</i>
<i>laiko (laikas)</i>	<i>darbą (darbas)</i>	<i>way (būdas, kelias)</i>	<i>business (reikalas, verslas, įmonė)</i>
<i>duomenų (duomuo)</i>	<i>įstatymo (įstatymas)</i>	<i>day (diena)</i>	<i>family (šeima)</i>
<i>lietuvių (lietuviai)</i>	<i>metus (metai)</i>	<i>life (gyvenimas)</i>	<i>thing (daiktas/ dalykas)</i>
<i>gyvenimo (gyvenimas)</i>	<i>informacijos (informacija)</i>	<i>man (Źmogus / vyras)</i>	<i>times (laikai)</i>
<i>metais (metai)</i>	<i>dieną (diena)</i>	<i>part (dalis)</i>	<i>woman (moteris)</i>

Abiejuose sąrašuose randama: *metai (year)*, *gyvenimas (life)*, *metas (time)*, *kartas (time)*, *laikas (time, times)*, *dalis (part)* ir *diena (day)*; pridėjus daŹniausius lemuotus daiktavardŹius, randami atitikmenys: *Źmogus (people, man)*, *vieta (place)*, sąlygiškai *įmonė (business)*. O perŹiūrėjęs pirminius „Anglų kalbos banko“ („The Bank of English“) ir „Britų nacionalinio tekstyno“ (BNC: „The British National Corpus“) tekstynų sąrašus, ne tokiose tolimose pozicijose (atitinkamai 24 ir 11) randama

¹⁶ „DaŹninis lietuvių kalbos Źodynas“ parengtas vieno milijono ŹodŹių morfoložiškai anotuoto tekstyno pagrindu, o M. Mahlberg tyrinėtų daiktavardŹių formų sąrašas yra sudėtinis „Anglų kalbos banko“ („The Bank of English“) ir BNC tekstynų daŹninių sąrašų, sudarytas remiantis tam tikrais kriterijais, pvz., skirtumas tarp dviejų sąrašų daŹnumo eilėje negali būti didesnis kaip septynios pozicijos.

ir dažniausioji lietuvių kalbos daiktavardžio leksema *darbas* – *work*. Taigi iš esmės M. Mahlberg vadinamieji *bendrieji daiktavardžiai* abiejose kalbose sutampa, o turint galvoje tris semantines *laiko* (*time*), *žmonių* (*people*) ir *pasaulio* (*world*) grupes, į kurias suskirsčiusi M. Mahlberg aprašo daiktavardžius, matyti, kad dauguma lietuvių kalbos dažniausių daiktavardžių irgi gali būti taip sugrupuoti.

Kadangi šiuo straipsniu siekiama aprašyti lietuviškus apibendrinamuosius daiktavardžius, kurie būtų abstrakčios reikšmės, šis dažnumu paremtas būdas nėra pats tinkamiausias, nes į sąrašą patenka nors ir apibendrintos bendros reikšmės, vis dėlto realius egzistuojančius denotatus pavadinantys daiktavardžiai, tokie kaip *įmonė*, *lietuvis*, *įstatymas*, ar įvairiais matavimo prietaisais galimi matuoti esiniai: *metai*, *diena*. Kitaip tariant, į sąrašą pagal dažnumą patenka ir vadinamieji prasminiai daiktavardžiai, o norint atrinkti pusiau prasminius abstrakčios reikšmės daiktavardžius, reikia remtis kita metodika ir teoriniu pagrindu. Čia tinkamiausia H. J. Schmido studija, kuria remiantis toliau aprašyta lietuvių kalbos apibendrinamųjų abstrakčios reikšmės – *kiautinių* daiktavardžių grupė.

3.2. KIAUTINIAI LIETUVIŲ KALBOS DAIKTAVARDŽIAI

Lietuvių kalbos apibendrinamuosius abstrakčios reikšmės daiktavardžius siekta atrinkti metodu, kuris leistų sudaryti sąrašą nereikalaujant daug subjektyvaus įsikišimo. Todėl duomenys buvo renkami remiantis H. J. Schmido (2000) *kiautinių daiktavardžių* metodika – atrenkant daiktavardžius iš jiems būdingų leksinių gramatinių modelių. Teikiama anglų kalbos konstrukcija „N (*be*) clause“, kaip ypač palanki išgauti KD-ius tekstynų metodais. Jos variantas „*the* N (*be*) *that*-clause“ (sutrumpintai „N (*be*) *that*“) minimas kaip tipinis, nes jame pavartotas daiktavardis visada bus tik KD-is ir atsitiktinai kitų daiktavardžių nepaklius.

Taigi H. J. Schmido tyrinėtos leksinės gramatinės konstrukcijos sudaro sąlygas pakliūti tik išskirtiniams apibendrinamiesiems abstraktiesiems daiktavardžiams, aplenkiant jiems artimus. Leksiniai gramatiniai modeliai laikomi išeities tašku sudaryti lietuvių kalbos apibendrinamųjų abstrakčios reikšmės daiktavardžių sąrašą. Remiantis prototipiniu KD-ių modeliu „*the* N (*be*) *that*-clause“ buvo imta formuluoti lietuviškus atitikmenis – konstrukcijas, kuriose vartojami daiktavardžiai atliktų teksto funkcijas. Konkrečiai, kad leksinis vienetas + gramatinė konstrukcija veiktų kaip apibendrinamasis dėmuo sakinio ar teksto lygmeniu konstruojant tekstą.

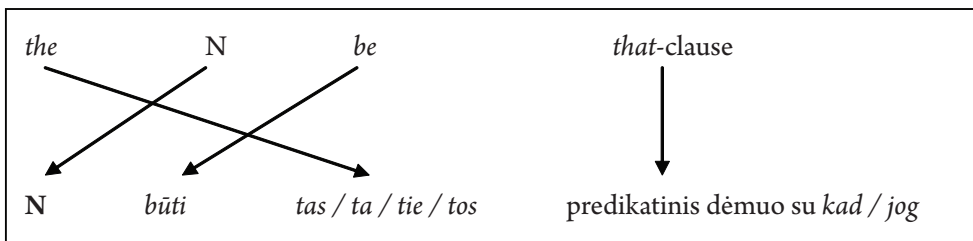
Prototipinio KD-ių modelio „N (*be*) *that*“ lietuviškų atitikmenų galėtų būti – ir yra – įvairių. Junginio *the problem is that...* tiesioginis vertinys būtų *problema yra, kad...* – su prrandamu artikelio analogu. Atrodytų, normalu, šį skirtumą lemia anglų ir lietuvių kalbų ypatybės, tačiau renkant junginius „N (*būti*) *kad* / *jog*“ „Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne“ pastebėta, kad dažnai anglų kalbos žymimojo artikelio *the* poziciją lietuvių kalboje atstoja parodomasis (apibrėžiamasis) įvardis: *tas*, *ta*. Tiesa, užsienio lingvistų

darbuose figūruojantys daiktavardžiai: *tikslas, problema, siūlymas, esmė, faktas, nuostata* ir pan., aptinkami tiek leksinėje gramatinėje konstrukcijoje be determinanto atitiktens, tiek su juo. Taigi galima teigti: lietuvių kalbos apibendrinamųjų abstrakčiųjų daiktavardžių vartosenos modeliais gali būti tiek „N (*būti*) predikatinis dėmuo su *kad / jog*“, tiek „*tas / ta / tie / tos* N (*būti*) predikatinis dėmuo su *kad / jog*“.

Renkant vieną šio modelių variantų – neanotuoto „Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne“ paieškos langelyje įvedus *tas* su kontekstiniu žodžiu *kad* – pastebėta, jog determinantas dažniau eina ne pažyminiu, bet tarinio vardine dalimi, o struktūriniu požiūriu daiktavardžio ir parodomąjo įvardžio vieta nesutampa su anglų kalbos modelio žodžių tvarka. Iš visų paieškos „*tas kad*“ eilučių (4 118) 45 proc. buvo „N *tas, kad*“ atvejai ir tik keliems šiame modelyje vartojamiems daiktavardžiams buvo būdingas „*tas* N, *kad*“ modelis (13 proc.), kuriame jie atlieka teksto konstravimo funkcijas; kitos eilutės buvo netinkamos tyrimui.

Leksinis gramatinis modelis „*tas* N, *kad*“ didelės apibendrinamųjų daiktavardžių įvairovės neatskleidė, jame net 86 proc. visų eilučių sudarė pavyzdžiai su daiktavardžiu *faktas*, taigi šiam daiktavardžiui išskirtinai būdingas „*tas* N, *kad*“ modelis. O modelis „N *tas / ta / tie / tos, kad*“ įvairovės atžvilgiu yra gerokai tinkamesnis rasti norimų daiktavardžių, čia 102 mln. „Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne“ aptikta 302 daiktavardžiai. Didesnės apimties tekstyne, tikėtina, jų būtų rasta ir daugiau, tačiau tipiškiausi, manytina, išliktų tie patys.

Ši konstrukcija išsiskiria tuo, kad linksniais nekaitoma, o daiktavardis joje visada subjektinės vartosenos, einantis su sudurtiniu tariniu, kuriam būtina grynoji jungtis *būti* (kartais neišreikšta), o jungtuku *kad / jog* jungiamas šalutinis tarinio predikatinis dėmuo papildo įvardžiu išreikštą tarinio vardinę dalį. Taigi pagal anglų kalbos modelio pavyzdį galima sakyti, kad šis lietuviškas atitiktumu – tik vienas jo variantas, konkrečiai, su nebūtinai išreikšta grynąja tarinio jungtimi *būti*. „N *būti tas, kad*“ sugretinimas su anglų kalbos modeliu grafiškai atrodytų taip:

1 pav. Modelių „*the* N (*be*) *that-clause*“ ir „N *būti tas, kad*“ sugretinimas

Būtina paminėti, kad formalioju atžvilgiu N – daiktavardžiui skirtoje ertmėje čia gali būti tiek vardininko forma, pvz., *dalykas, teisybė*, tiek kitos konstrukcijos su

daiktavardžiu, pvz., *vienas iš dalykų (yra tas), pirmasis dėsnių (tas), tarp tokių teisybių (pirmutinė būtų ta)*. Kadangi aprašant šią daiktavardžių klasę koncentruojamasi labiau į jų semantines ir teksto funkcijas, o ne į struktūrą, tokiuose junginiuose pasitaikę daiktavardžiai irgi pakliuvo į sąrašą. Be to, renkant daiktavardžius iš modelių, reikia turėti galvoje, kad bet kuriame iš čia pateikiamų modelių apibendrinamasis daiktavardis dažnai eina su pažymimaisiais žodžiais ar (ir) su įterptinėmis konstrukcijomis tarp pasirinkto modelio elementų (*čia dalykas netgi ne tas, kad...; didžiausias svetimos patirties privalumas, turbūt žinai, yra tas, kad...*), kartais daiktavardį nuo įvardžio *tas* formų skiria ir sakinio ribos (*savų problemų, žinoma, turi ir specialiosios mokyklos. Viena iš jų būtų ta, kad...*).

Todėl modeliuojant tokių daiktavardžių išgavimo šablonus iš anotuoto teksto, galėtų kilti problemų, ne visi daiktavardžiai būtų aptikti. H. J. Schmidas aptarė šiuos nesklaidumus savo studijoje: „tai automatinio duomenų išgavimo kaina“¹⁷ (2000: 51–53). O derinant automatinius duomenų išgavimo metodus su leksika (tam tikromis leksemomis ir jų junginiais) paremta paieška neanotuotame tekстыne, būtų galima gauti reikiamą rezultatą, kuris leistų fiksuoti šių daiktavardžių vartosenos būdus konstrukcijoje.

Kalbant apie determinuojančius įvardžius, būtina pabrėžti, kad šioje konstrukcijoje gali būti vartojama ir bevardė parodomąjo įvardžio forma *tai*. Tačiau šis įvardis neparankus tekstynų lingvistikos metodais išgauti daiktavardžius iš neanotuoto teksto, nes *tai* su kontekstiniu žodžiu *kad* konkordansą patenka daug eilučių be daiktavardžio, t. y. tyrimui netinkamų¹⁸. Kita vertus, dauguma su šiuo įvardžiu vartojamų daiktavardžių, tikėtina, paklius ir į tipinį modelį su vyriškosios ir moteriškosios giminės parodomaisiais įvardžiais.

Svarbu pažymėti, kad ne visi leksinio gramatinio modelio ertmėje pasitaikę žodžiai bus tipiniai *kiautiniai daiktavardžiai*. Tipiškumą nustatyti galima statistiniais metodais, pavyzdžiui, įvairiais skerspjuviais matuojant santykį tarp gramatinės konstrukcijos ir kiekvienos leksemos atskirai. Pradiniam daiktavardžių tyrimui tinka ir dažnumo kriterijaus taikymas. Taigi programa „WordSmith Tools“ buvo apskaičiuotos dažniausios daiktavardžių formos leksiniame gramatiniame modelyje „N (*būti*) *tas / ta / tie / tos, kad / jog*“, 50 iš jų šios:

Esmė, bėda, skirtumas, problema, priežastis, reikalas, privalumas, bruožas, dalykas, trūkumas, priežastčių, ypatybė, klaida, tiesa, rezultatas, nuopelnas, nelaimė, mintis, pranašumas, faktas, prasmė, savybė, prielaida, antras, blogybė, išvada, kaltė, paradoksas, paslaptis, reikšmė, idėja, naujovė, požymis, aspektas, specifika, argumentas, motyvas, nauda,

¹⁷ „[I]t is the price one has to pay when one is using automatic corpus retrieval methods.“

¹⁸ Pastebėta, kad su bevardės giminės įvardžiu *tai* – dažniau vartojami prievieksmiai ir veiksmazodžiai, kurie galėtų atitikti su gimininėmis įvardžio formomis vartojamų daiktavardinių modelių reikšmes: *svarbu tai, kad* – *svarbus dalykas tas, kad; paskatino tai, kad* – *paskata ta, kad*, pavyzdžiui, *Svarbu ir tai, kad* centrinė Rusijos valdžia jau turėjo santykių su Tatarstanu patirti; Ji *paskatino ir tai, kad* mes anksčiau nekalbėjom šita tema.

ypatumas, momentas, sąlyga, nuostata, keblumas, pavojus, pasekmė, pusė, tragedija, nuomonė, privalumų, problemų ir kt.

Pirmieji šio sąrašo daiktavardžiai pasižymi ypatingu dažnumu, pavyzdžiui, dešimt pirmųjų kartu paėmus sudaro pusę visų modelio „N *tas, kad*“ eilučių, iš jų dažniausi daiktavardžiai *esmė* ir *bėda* užima net po 9 proc. viso konkordanso. Panašiai yra ir su anglų kalbos daiktavardžiais, pirmasis „N *be that*“ konstrukcijos sąrašė *problem* užima beveik 9 proc., o antrasis *thing* – beveik 5 proc., kiti daiktavardžiai mažėjančio dažnumo tvarka: *truth, fact, trouble, point, result, view, reason, idea, news, difference, answer, theory, reality, hope, fear, argument, danger, irony, feeling, explanation, message, implication, concern, guess, worry* ir kiti (Schmid 2000: 59).

Taigi akivaizdu, kad sąrašo gale turėtų atsidurti ne tokie tipiniai modelio daiktavardžiai. Vis dėlto jie taip pat pasižymi apibendrinamiesiems abstrakčios reikšmės daiktavardžiams būdingomis savybėmis ir, kaip minėta, reikėtų atlikti išsamesnę statistinę analizę, kad būtų galima spręsti apie jų tipiškumą ir vartoseną vienoje ar kitoje konstrukcijoje. Šie daiktavardžiai vartojami abstrakčia reikšme, nors ir ne visada yra vadinamieji pusiau prasminiai, o kai kurių pagrindinė reikšmė ir visai konkreti, pvz.: *Pirmas smūgis besiorientavusiems į Vokietiją lietuviams buvo tas, kad naciai atsisakė grąžinti sovietų nacionalizuotą turtą <...>; <...> skaudžiausia rakštis dėl kruviniųjų įvykių Musteikoje yra būtent ta, kad tuomet nugalėjo apkalbos, pavydas, nebūti įtarinėjimai.*

Be abejo, teksto funkcijas apibendrinamieji abstrakčios reikšmės daiktavardžiai gali atlikti ir kitose konstrukcijose. Jau minėta „*tas N (būti)*“ predikatinis dėmuo su *kad / jog*“ lanksti ir patogiai vartoti, nes kaitoma linksniais: (*priminti*) *tą dalyką, kad; (remtis) tuo faktu, kad; (susitaiko su) ta mintim, kad;* taip pat jos variantai su įvardžiais *toks, tokia* (5, 6), čia sakinio dėmenys nebūtinai jungiami jungtukais (6):

- (5) *[S]enoji nuostata buvo tokia, jog iš esmės visi buvome profsajungų nariais ir visi turėjome formalią teisę.*
- (6) *Mano klausimo esmė būtų tokia: ar tikrai viskas per tą praėjusį tarybinį laikotarpį buvo taip blogai <...>.*

Anaforiškai teksto atkarpas gali sieti apibendrinamasis (ir ne tik) daiktavardis su parodomuoju įvardžiu, pavyzdžiui: *šis dalykas, ta problema, anas klausimas* ir kt. Domintis daiktavardžių iš neanotuoto tekstyno išgavimo metodais, aptiktas ir modelis „*tai ir būti N*“, pavyzdžiui: *Ir jeigu tuo metu, kai moteris sudvejoja, yra petys, į kurią ji gali atsiremti, tai ir yra pati didžiausia pagalba.* „*Tai ir būti N*“ vartojami apibendrintos reikšmės daiktavardžiai, bet, be vadinamųjų pusiau prasminių (*požymis, prasmė, išeitis, priežastis*), čia pakliūva ir konkretesnių – prasminių abstrakčiųjų daiktavardžių (*žmogus, muzika, gyvenimas, sutartis, tekstas, valstybė* ir kt.).

Dar vienas teksto rišlumui kurti vartojamas modelis yra „*tai vienas / viena N, kitas / kita (būti)*...“. Čia pasitaiko tik dalis tų daiktavardžių, kurie patenka į sąrašą iš tipine

vardinamos konstrukcijos „N (*būti*) *tas, kad*“. Vadinasi, šis modelis apriboja vartoseną, o joje pasitaikantys daiktavardžiai turi bendrą semantinių ypatybių: čia gali būti vartojami atskiriamąsias savybes įvardijantys daiktavardžiai: *variantas, tipas, dalykas, argumentas, aspektas, priežastis, pusė, dalis* ir kiti, pavyzdžiui:

- (7) *Žinoti, kad mirtis ateina – tai vienas dalykas. O priimti jos atėjimą su šypsena – tai jau visai kitas dalykas.*
- (8) *Lietuvos vartotojų skolos energetikams siekia kelis šimtus milijonų litų. Bet tai viena medalio pusė. Yra ir kita. Praėjusią žiemą šildymui reikėjo gerokai daugiau kuro, nes skaičiuojamoji temperatūra buvo maždaug 6 laipsniais žemesnė.*

Išsamiai tyrinėjant apibendrinamųjų daiktavardžių vartoseną galima pastebėti daug daugiau modelių, kuriuose jie įprastai vartojami teksto konstravimo funkcijoms atlikti. Tačiau ne visi jie parankūs tekстыne norint aptikti pusiau prasminius daiktavardžius. Kol kas kaip pati parankiausia būtų įvardyta konstrukcija „N *tas / ta / tie / tos, kad*“, kurios N ertmėje užtikrintai bus abstrakčios reikšmės apibendrinamasis daiktavardis ar, norint sukonkretinti, abstrakčios reikšmės daiktavardis, vartojamas kaip funkcinės *kiautinių daiktavardžių* klasės narys (plg. Schmid 2000).

IŠVADOS

Apibendrinamųjų daiktavardžių grupė gali būti identifikuojama ir aprašoma tiek semantikos, tiek vartosenos požiūriu. Iš leksinės semantikos žiūros taško šie daiktavardžiai yra apibendrintos (bendros), plačios reikšmės, todėl gali būti suvokiami kaip tam tikros rūšies sinonimai ar didelių grupių hiperonimai. Iš vartosenos pusės – tai daiktavardžiai, kurie vartojami su tam tikrais kolokatais ar (ir) tam tikrose gramatinėse konstrukcijose atlieka teksto konstravimo funkciją. Galbūt atrodytų, kad negalima aprašyti grupės iškart dviem požiūriais – leksikos ir gramatikos kartu, tačiau, kita vertus, tekstynų lingvistikoje teigiama, kad reikšmė apibrėžiama kaip vartoseną, taigi netikslinga aptarti leksiką atskirai nuo gramatikos.

Apžvelgus įvairiais kriterijais apibrėžiamus ir įvardytus apibendrinamuosius daiktavardžius, kaip skirtingiausios įvertintos dvi jų grupės: *bendrieji* (teoriniai pagrindai su pavyzdžiais Halliday ir Hasan 1976; išsamus tekstynų lingvistikos tyrimas Mahlberg 2005) ir *kiautiniai* (teoriniai pagrindai ir tyrimas Schmid 2000) daiktavardžiai. Ir nors tiek vieni, tiek kiti pirmiausia aprašomi kaip funkcinė tekstui konstruoti vartojama grupė, tačiau pateikiami daiktavardžių sąrašai skiriasi daiktavardžių abstraktumo laipsniu.

Ši skirtumą daugiausia lemia nevienoda tyrimų metodika, kuri tarsi ir priklausytų nuo prieš tai aptartosios leksikos ir gramatikos perskyros: *bendrieji daiktavardžiai*

dažniausi apskritai kalboje (visame tekstyne), o *kiautiniai* – tik tam tikrose leksinėse gramatinėse konstrukcijose. *Bendrieji daiktavardžiai* – apibendrintos reikšmės, bet jais be abstrakčių esinių galima įvardyti ir konkrečius objektus, o *kiautiniais* įvardijamos vien abstrakčios sąvokos. Taigi šiuo požiūriu pastarąją netgi būtų galima laikyti ir siauresne, labiau apibrėžta, pirmosios dalį apimančia grupe. Panašūs tarpusavyje santykiai sieja ir visas kitas šiame straipsnyje aprašytas ar paminėtas apibendrinamųjų daiktavardžių grupes. Jas visas aptarti vienoje vietoje leidžia taikomi tie patys du kriterijai: reikšmės bendrumas ir galimybė apibendrinti teksto ar (ir) apskritai diskurso dalį.

Pritaikius *bendrujų* ir *kiautinių daiktavardžių* nustatymo kriterijus ir metodus lietuvių kalbos daiktavardžiams, akivaizdu, kad tokios grupės egzistuoja ir lietuvių kalboje. Pačius abstrakčiausius, vadinamuosius pusiau prasminius daiktavardžius, apima *kiautinių* daiktavardžių grupė. Tiriant tokius anglų kalbos daiktavardžius pastebėta, kad jiems būdinga vartoseną konkrečiuose leksiniuose gramatiniuose modeliuose. Taip pat yra ir lietuvių kalbos apibendrinamųjų daiktavardžių atveju. Būdami pusiau prasminiai, jie reikalauja tam tikro papildymo tekste, ir, atvirkščiai, kai reikia konstruoti tekstą, pasitelkiami būtent šie daiktavardžiai.

Pastebėjus leksikos ir gramatikos sankirtoje apibrėžiamus apibendrinamuosius daiktavardžius ir įteisinus juos kaip išskirtinę funkcinę klasę, atsiveria tolesnių įvairiakrypčių tyrimų galimybės. Semantikos atžvilgiu atkreiptinas dėmesys į dažnai nuo vartosenos priklausančią abstraktumo kategoriją ir taip galimas skirti reikšmės grupes, teksto lingvistikos – į rišlaus teksto konstravimą, kuris aktualus ir pedagoginiu požiūriu. Pragmatiniu atžvilgiu apibendrinamieji abstrakčios reikšmės daiktavardžiai – priemonė mintims perteikti ir suvokti, taigi atveriamą galimybę manipuliuoti kalba, o iš kognityvinės lingvistikos pusės tokia daiktavardžių vartoseną suprantama kaip laikinojo koncepto kūrimas.

Viltė Drūlienė

GENERALIZING NOUNS

Summary

This paper deals with specific nouns that are discussed from the semantic point of view as unspecific and abstract. From the functional perspective they can be seen as components of certain lexicogrammatical patterns used to compose a text. Therefore this specific functional noun group is identified on the junction between lexis and grammar. These nouns have not been detected by Lithuanian linguists, but they have been identified and analyzed in the English language.

Nouns such as *aim, fact, problem, thing*, etc. are given different names by different linguists: *container nouns, general nouns, unspecific nouns, anaphoric nouns, carrier nouns, shell nouns, signaling nouns*, etc. Nevertheless, all of them share the same features. They are of unspecific meaning and perform the function of generalizing stretches of text; therefore, they are called generalizing

nouns in this paper. As these nouns are of abstract meaning, they require specific complementation in the text; alternately, these nouns are chosen when the need is to generalize and to sum up certain parts of a text. This paper describes research on English generalizing nouns; discusses possibilities of identifying and classifying Lithuanian generalizing nouns; and presents a typical case of the usage of the noun *dalykas* (*thing*).

ŠALTINIAI

Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas. Prieiga per internetą: <<http://tekstynas.vdu.lt/>>.

LITERATŪRA

- Ambrazas V. 1986: Lietuvių kalbos sakinio sintaksinės ir semantinės struktūros vienetai. In *Lietuvių kalbotyros klausimai*, t. 25.
- Asher N. 1993: *Reference to abstract objects in discourse*, Dordrecht etc.: Kluwer.
- Biber D. 2009: A corpus-driven approach to formulaic language in English. Multi-word patterns in speech and writing. *International Journal of Corpus Linguistics* 14(3), 275–311.
- Biber D., Johansson S., Leech G., Conrad S., Finegan E. 1999: *Longman grammar of spoken and written English*, London etc.: Longman.
- Bielinskienė A. 2002: *Sujungiamųjų nepredikatyvių daiktavardinių konstrukcijų semantika ir struktūra*. Magistro darbas. Kaunas: VDU.
- Bolinger D. 1977: *Pronouns and repeated nouns*. Indiana University Linguistics Club: Indiana.
- Caldwell C. 2009: *Lexical Vagueness in Student Writing: Are shell nouns the problem?* Saarbrücken: VDM Verlag.
- Carter R. 1998: *Vocabulary: applied linguistic perspectives*. London / New York: Routledge.
- Chalker S. 1996: *Collins COBUILD English Guides 9: Linking Words*, London: HarperCollins.
- Činčikienė A. 2010: *Tamsa lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizdyje*. Magistro darbas. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Daudaravičius V., Marcinkevičienė R. 2004: Gravity counts for boundaries of collocations. *International Journal of Corpus Linguistics* 9: 2, 321–348.
- DLKG 2005 – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- DLKŽe 2006: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (vyr. red. S. Keinys.). Šeštasis (trečiasis elektroninis) leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga per internetą: <www.lki.lt/dlkz/>.
- Flowerdew J. 2003: Signalling nouns in discourse. *English for Specific Purposes* 22, 329–346.
- Francis G. 1986: *Anaphoric Nouns*. Great Britain: University of Birmingham Printing Section.
- Francis G. 1994: Labelling discourse: an aspect of nominal-group lexical cohesion. *Advances in Written text Analysis*, 83–101.
- Halliday M. A. K. 1994: *An introduction to functional grammar*, 2nd ed. London: Edward Arnold.
- Halliday M. A. K. and Hasan R. 1976: *Cohesion in English*, London / New York: Longman.
- Harris S. 1997: Procedural Vocabulary in Law Case Reports. *English for Specific Purposes*, vol. 16, nr. 4, 289–308.
- Hoey M. 1993: *A common signal in discourse: how the word reason is used in texts*. In J. M. Sinclair, M. Hoey, & G. Fox (Eds.), *Techniques of description* (67–82). London / New York: Routledge.
- Hunston S., Francis G. 1999: *Pattern Grammar. A corpus-driven approach to the lexical grammar of English*. John Benjamins Publishing Company: Amsterdam / Philadelphia.
- Ivanič R. 1991: Nouns in search of a context: A study of nouns with both open- and closed-system characteristics. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching* 2, 93–114.
- Yamasaki N. 2008: Collocations and colligations associated with discourse functions of unspecific anaphoric nouns. *International Journal of Corpus Linguistics* 13:1, 75–98.
- Kovalevskaitė J. 2012: *Lietuvių kalbos samplaikos*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Labutis V. 2002: *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: VU leidykla.
- Lyons J. 1977: *Semantics*, vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- LKG 1965 – *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 1. Vilnius: Mintis.
- LKG 1976 – *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 3. Vilnius: Mokslo.
- Macijauskaitė I. 2000: Dvi antonimų poros mirtis–gimimas, mirtis–gyvenimas. *Darbai ir dienos*, t. 24, 121–142.
- Mahlberg M. 2005: *English General Nouns. A corpus*

- theoretical approach*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company (University of Liverpool).
- Marcinkevičienė R. 2000: Tekstynų lingvistika (Teorija ir praktika). *Darbai ir dienos*, t. 24, 7–64.
- Marcinkevičienė R. 1999: Atminties labirintuose. *Darbai ir dienos*, t. 10(19), 109–123.
- Marcinkevičienė R. 2006: Konceptualioji metafora vertime. *Darbai ir dienos*, t. 45, 109–118.
- Marcinkevičienė R. 2008: *Žanro ribos ir paribiai: Spaudos patirtys*. Vilnius: Versus aureus.
- Menzel P. 1975: *Semantics and syntax in complementation*, The Hague / Paris: Mouton.
- Papaurėlytė S. 2002: Liūdesio konceptualizavimas lietuvių kalboje. *Kalbotyra* LI(1), 123–133.
- Papaurėlytė S. 2005: Pavydas lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. *Filologija*, Nr. 10, 65–70.
- Papaurėlytė-Klovienė S. 2006: Abstrakčius fenomenus pavadinančių žodžių reikšmių aiškinimo ypatumai lietuvių kalbos žodynuose. *Leksikografija ir leksikologija* 1. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 128–137.
- Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. 1985: *A comprehensive grammar of the English Language*, London / New York: Longman.
- Raubickaitė S. 2009: *Gilumo konceptas lietuvių ir anglų kalbų pasaulėvaizdyje*. Magistro darbas. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Remeikytė V. 2002: Sakinių siejimo priemonės Lietuvos ir užsienio kalbininkų darbuose. *Kalbotyra* LI(1), 147–157.
- Schmid H. J. 1997: *Constant and ephemeral hyposatization: thing, problem and other "shell nouns"*. Proceedings of the 16th International Congress of Linguists. (Paris, July 20–25, 1997), Elsevier. CD-ROM.
- Schmid H. J. 2000: *English Abstract Nouns as Conceptual Shells: From Corpus to Cognition*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Schmid H. J. 2001: Presupposition can be a bluff. *Journal of Pragmatics* 33, 1529–1552.
- Scott M. 2010: *WordSmithTools*. Version 5.0. Liverpool: Lexical Analysis Software.
- Sinclair J. McH. 1991: *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Sinclair J. McH. 2004: *Trust the text* (ed. R. Carter) London / New York: Routledge.
- Stubbs M. 2002: Two quantitative methods of studying phraseology in English. *International Journal of Corpus Linguistics* 7(2), 215–244.
- Šimanauskienė R. 2010: *Šviesa lietuvių ir anglų kalbų pasaulėvaizdyje*. Magistro darbas. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Toleikienė R. 2003: *Asociacijų raiška kalboje* (metaforiniai junginiai su žodžiais PROTAS ir Verstand). *Filologija*, Nr. 8, Šiauliai, 33–39.
- Toleikienė R. 2008: *Vilties samprata lietuvių ir vokiečių kalbų pasaulėvaizdžiuose: konceptualiųjų metaforų analizė*. *Filologija*, Nr. 13, Šiauliai, 139–148.
- Usonienė A. 2001: Veiksmažodžio *matyti* komplementų tipai: formos ir reikšmės sąveika. *Baltistica*, XXXVI(1), 115–124.
- Utka A. 1999: Ką reiškia *mintis* filosofinėje literatūroje? *Darbai ir dienos*, t. 10(19), 141–154.
- Utka A. 2009: *Dažninis lietuvių kalbos žodynas*. Vytauto Didžiojo universitetas. Kompiuterinės lingvistikos centras.
- Vendler Z. 1968: *Adjectives and Nominalizations*. The Hague: Mouton.
- Widdowson H. G. 1983: *Learning Purpose and Language Use*. Oxford: Oxford University Press.
- Winter E. O. 1992: The notion of unspecific versus specific as one way of analysing the information of a fund-raising letter. *Discourse Description: Diverse Linguistic Analyses of a Fund-Raising Text*. 131–170.
- Winter E. O. 1997: A clause-relational approach to English texts: a study of some predictive lexical items in written discourse. *Instructional Science*, 6(1), 1–92.